

Här följer en artikel författad av Elisabeth Wiechel (tab. 373). Den kan väcka minnen till liv hos läsare i mogen ålder. Men framför allt ge dagens unga generation en stämningsbild över hur deras föräldrageneration hade det i unga år. En tid som fanns för inte så länge sedan.

Artikeln är tidigare publicerad i Svenska Dagbladet den 8 juli 1989 och återges med författarens tillstånd.

Där stod mormor vid grinden

Foton i originalversion

Så kom vi ned för den sista backen. Framför oss låg den vy som gav längtans ivriga puls: Dals-Eds vita kyrka och kyrkogården på en höjd vid ena sidan av vägen, den röda Sockenstugan med utsikt över sjön Lilla Lee på den andra. Vår lilla värld, vårt hjärtas Sörgården.

Vi var framme, hemma hos mormor och hon stod som alltid vid grinden och väntade frodig i en blommig bomullsklänning.

- Jag tänkte nog att Ni skulle komma nu, sa hon. Som om hon inte stått och väntat ett bra tag. Hon var aldrig lagd åt det sentimentala.

På köksbordet var det redan dukat med prinskorv och stekta ägg:

- Jag tänkte att det skulle smaka gott med lite mat nu. Ni är väl hungriga?

Samma trygga procedur varje år. Mormor var ändå inte helt främmande för förnyelse, ibland var köket ommålat. Barn är däremot konservativa och alltför stora ingrepp kan vara svåra att acceptera i början.

”Dalslänningen är oförbrukad, gladlynt, hjälpsam och gästfri”, står det i en bok om Dalsland från 1953. Då var jag nio år och både oförbrukad och glad samt av födsel dalslänning på mördnesidan ända ner till dunkelt 1600-tal, då gränsen mellan Sverige och Norge inte var utstakad.

Karaktäristiken kan därför vara riktig, även om det bör finnas mer att yxa till om ”detta enkla torparfolk”, exempelvis om den speciella dalslandshumorn och sinnet för det burleska i tillvaron.

Gästfriheten stod som sagt mormor för, distriktsbarnmorskan Astrid Stålborg. Sommar efter sommar fick vi nybakt bröd, manglade, spetsprydda lakan och kärlek. Jag var militärbarn och tvingades till ständiga uppbrott när familjens

överhuvud vart annat år bytte regementsort. Ed blev därför med nödvändighet min fasta punkt i tillvaron.

Nu är nästan alla döda och begravda. När jag nu återvänder är det för att besöka kyrkogården och se till gravarna. Det finns inget tragiskt i det.

Mormor, blind av starren och invalidiserad av ledgångsreumatism, fick vid 80 års ålder ge upp tanken på eget hushåll. Hon spjärnade åtskilliga år mot udden, hon hade själv suttit i fattigvårdsnämnd och socialnämnd. Besöken blev kortare, när hon bodde på pensionärshemmet, men jag missade henne aldrig en enda sommar så länge hon levde; de gamla var ju våra rötter ned i 1800-talet.

Borde ha antecknat.

Hon höll en muntlig tradition levande ner till sina föräldrar och morföräldrar. Först när det var för sent förstod jag att jag borde ha antecknat. Trots att jag hört allt så många gånger, har det mesta försvunnit in i glömskan. Och vem vill förresten lyssna idag? Den nya generationen har nog med sitt.

Som den gången då jag skulle sy in ett par byxor på mormors trampsymaskin. Hon blev riktigt lömsk på mig; man arbetade inte på söndan.

- Är Du inte gotte å lia Dej tess i mornn, tössonge. Därmed var den saken avgjord. Vad är det värt idag?

Nu har jag nästan bara söndagen över att sy på. Så litet av det dessa gamle lärde ut om hur man exempelvis skilde på folk och folk anses nödvändigt eller ens lämpligt.

”Sockenstugan”

Sockenstugan, som vi barn länge trodde hette sockerstugan, eftersom det alltid fanns så mycket socker i skafferiet, byggdes som skola 1876.

Den blev sedan epidemisjukhus och växlade funktion allt efter behoven; under kriget förläggning för ordonnanser och befäl samt arrestlokal, sedan åter skola och en tid kommunalhus. Nu är det församlingshem och "kyrklekis". Det är svårt att acceptera, men kaffet smakade bra.

Huset ligger vid vägen och **köksfönstret blev därför vår video**, där bygdens och obygdens folk pulserade förbi, till fots, på två- och trehjulingar, med häst och vagn, mera sällan med bil.

Vid korsvägen slog zigenarna läger. De fick stanna högst tre dygn på varje plats, sedan ingrep landsfiskalen. Nå, vi ungar var inte räddare än att nyfikenheten drog oss mot det färggranna följet. Men man skojade med mig sedan och sa att jag var bortbyting.

Allt var farligt.

Värre rykte hade de som kallades "tatarna", hästkosmeder och kastrerare som ambulerade bland gårdarna. Varning utgick även för gårdfarihandlare som kunde locka med grannlåt. Allt var på något sätt farligt. Nu tvingas barnen att titta på våldsvideo för att få behovet av skräck tillgodosett.

Var vi än befann oss fanns döden och kriget närvarande.

Carl XII marscherade fram och tillbaka över Ed med 30 000 man åren 1716 - 18 och byggde skansar. "Gör som jag, rasta i Ed", är sedan länge turistslogan. Nästa år blir marschen mot Fredrikstad vandringsled och brödrafolkens umbäranden bygdespel.

Under andra världskriget låg svenska trupper i beredskap och vid Eds station passerade de tyska transiteringstågen så tätt in på Turisthotellets knutar att matgästerna kunde ha skakat hand med de vinkande soldaterna. Där dansade befälet med ortens vackraste flickor och knöto hymens band. Jag vet, ty detta var mitt ursprung.

Gravar var något naturligt. Runt Sockenstugan fanns kullar av gamla järnåldersgravar vi lekte på. Och på andra sidan vägen låg den vackraste av kyrkogårdar högt uppe på en grusås.

Om och om igen berättade mormor om den gången då jag tog blommor från välskötta gravar och satte där det saknades. De vita marmorduvorna fick flytta till enklare gravstenar. Så skipar ett barn rättvisa. Det var säkerligen inte lätt att återställa ordningen. Episoden åter-

berättades ofta och med värme, därför minns jag just detta.

Klockor klockan sju.

Kyrkan gav frid och fanns alltid på näthinna och trumhinna. Klockan sju varje morgon ringde, och ringer, de två kyrkklockorna in den nya dagen med ett väldigt ding-dång, ding-dång. Och sex rings kväll: Ding-dång, ding-dång.

Mormor gick ofta till kyrkogården, vilket är brukligt på landet, och skötte gravarna: mormorsmor och far hade en gemensam, mormors två ogifta mostrar låg i en annan. Nu ligger mormor och hennes syskon i en tredje.

När sinnet söker frid får även själen lugn; där ska man reda sig en grav. Då blir tanken på döden inte så mörk. Alla vi som under 60-talet ville strös som aska över haven, för vinden, när tiden var mogen, är vi nu offer för en ny trend. Känns det idag tryggare med jordfästning. Är det miljövänligare att återgå till myllan än att ingå i en luftförorening.

Sålunda filosoferande vandrar jag på kyrkogården och läser gravstenarna. Så många livsöden som kan utläsas ur ett par rader, några namn och årtal; mor och dotter står det på flera små obetydliga stenar. Vem reste dem?

Försörjde sig själva.

Om undertryckta kvinnor hörde jag dock aldrig talas, förrän hemmafruarna började sin frigörelse på 60-talet. Mormor och hennes mostrar var lärarinnor och barnmorskor. Alla bodde i egna hus och försörjde sig själva, så bonddöttrar de var.

Men de tillhörde Håbolingar, Dalslands mest kända, och under en tid ökända, allmogesläkt. Den har en "urmoder", Katarina Bågenholm, vars historia finns nedtecknad i boken "Till tredje och fjärde led - En ättesägen från obygderna". Hon var stor och myndig, men hon ägde också "ett syndigt högmod", som kom att utlösa en prästs förbannelse över ätten i fyra led, då medlemmar inte fick vila i vigd jord.

Fri från skolminnen.

Ed. Har alla en sån plats eller är jag lyckligt lottad. Det var en hemby där jag aldrig gick i skola och laddades med trista skolminnen. Utan bodde hos världens snällaste mormor som jämt hade kakburken full, ifall det kom främmat. Och

som tillät små barn att stjäla kakor i smyg, så länge det skedde med urskiljning och diplomati.

Allt kommer så plötsligt emot mig, minnena trängs i hjärnan och fladdrar ut på egen hand, de måste fångas med pennan innan de försvinner bakom en krök.

Ord, namn, historier, händelser dansar fram på blomsterängar, över smultrongläntan, upp i ett körsbärsträd, in i hallonsnåren, ut i blåbärs-skogen, över vetefält och nyslaget hö, upp i hölass, in i ladan, ut via lagårn, upp på mjölk-pallen, ner över vägen, förbi kyrkan och hem till mormor med en spann spenvarm mjölk i handen.

Så tar tankarna ny fart i andra riktningen, fram till torget, in på fiket, upp på cykeln, i en sväng runt sjön och så hem.

Alltid litet försenad för att inte verka för angelägen, men mormor hade akademisk kvart samt en kvart till att komma för sent på.

Första kyssen pressar sig på. Han hette Glass, kom från Trollhättan. Vi visste inget och jag kom hem med halsen full av märken.

Försmädlig-heterna tryckte bakom tänderna på de vuxna, men det var överkomligt. I djup ensamhet beundrade jag kväll efter kväll min hals. Så var det gjort. Jag hade förverkligat mig själv ännu en bit.

När pulsarna började slå på oss töser sköts vi ur katapulterna från hemmet till Terrassen, kondiset med jukeboxen. Rock'n roll och samtal, som böljade i olika rytmer över bordens torftiga intag av en kopp kaffe, var livet på dagen. Radio Luxembourg, the station of the stars, var livet på natten, i skydd under täcket.

Frukost på sängen.

Sovmornarna blev allt längre, men hos mormor fanns inget sovförbud: Den som sover syndar inte. Och man ska sova mycket i sin ungdom, sa hon när hon serverade frukost på sängen och samspråkade.

Det Ed jag nu åker igenom på fem minuter med bil sänder inte längre ut några kodade signaler till mig. Jag minns vilka som en gång bodde i de hus som är gamla och slitna. Här har skett byggnation i etapper, som icke är av mig godkända. Det nya kommunalhuset med digital klocka på fasaden noterar jag med jämnmod för att inte komma ur stämningen.

Unga familjer kan ju inte heller tvingas sitta och hulka i röda stugor ute i buschen. De fordrar enplansvillor i mexitegel med egen plätt till trädgård och nära till dagis.

- Nu är det bråda tider, sa mormors far när han fick se ett flygplan.

Ja så brått att det efter 20 års kommunal kamp till och med finns ett systembolag i centrum sedan i julas. Det är Edsborna väl unt. Det har de förtjänat, så mycket som de har bränt hemma. Nu köper norrmännen både brännvin och oxfilé i Sverige. Här är det billigare. Norrmännen fick länge bränna till husbehov. Och det behovet var stort.

”Talgoxar”

Det fanns tider då gränshandeln gällde livets nödtorft. Svensken for till Kornsjö och köpte margarin och mjöl. Norrmännen kom efter kriget till Ed, köpte socker och skor. För varje passagerare i svensk bil fick föraren köpa fem kilo margarin i Norge. Så man stuvade bilen full med Edsungar. Vi kallades ”talgoxar” och fick vår lön i norsk ”blocksjoklad”.

Superiet var förstås även problem på den svenska sidan. Mormor såg mycket elände under den tiden det var hemförlösningar.

- Äktenskapet är för kvinnor ett enda långt slaveri, kunde hon mäsas entonigt.

- Göbbar, brukade tant Hilma svära med ett grovt skratt och stötte manhaftigt med käppen några gånger i golvet för att understryka vad hon menade.

Jo, göbbar fanns det gott om i Ed. Förgubbingen av kommunen har fortsatt, mer än var tionde av kommunens 5 400 invånare är över 75 år. Där finns material för folklivsforskare.

Själv blev jag åsyna vittne när gubbar kastade ut fru och barn på backen när de blivit fulla. Jag följde själv med en gång av bara farten, när jag inte hade haft vett att gå hem i tid. Men det var så faschinerande att studera hur handlingskraft och vansinne växte i samma skepnad hos en annars god man.

Originalen, de udda och marginaliserade gubbarna och gummorna, åtnjöt mitt reservationslösa barnaintresse. Satt man bara dyr dropp tyst när vuxna pratade fick man se och höra mycket.

Min favoritkompis var en gammal gumma som levde i sin egen föreställningsvärld. Hon antydde sina hemliga rum och de härbärgerade det out-sägliga och osägbara. Man fick anstränga sig att förstå vad hon menade, men det var aldrig meningen att man skulle få veta. Hon talade i

gåtor, gick med ord i cirklar kring jordkällare och vindsrum där det fanns något något häpnads-väckande och skrämmande.

Nu äntligen fick jag veta vad hon gömde, men pietetsskäl förbjuder mig att tala. Det hela var så tragiskt. Men hon var min Beckett långt före ”I väntan på Godot”.

Där gamla dalslänningar träffas berättas mycket historier, sanna i den bemärkelsen att de är egna upplevelser av något som faktiskt har hänt. Ju bättre skröna, desto sannare.

Man skrattade mycket i min barndom. Kvinnorna skrattade värst, på ett smittande sätt. En dag med mycket skratt var en lyckad dag.

Fanns det en karl med vid kaffet kom så småningom andra typer av historier fram, som t.ex. den om käringa, som skulle köpa höns, när gubben dött. Hon köper en höna och tretton tappar. En höna och tretton tappar? Jo, svarar gumman, jag vill inte att min höna ska lida såsom jag led. Hö hö.

Ed var den stora och flotta turistorten i början av seklet för Oslobor och Göteborgare. Man kunde stiga på ett tåg i Ed och gå av i Paris. Det kan man fortfarande. Men tre hotell har brunnit och de två som finns kvar kämpar för sin överlevnad. De gustavianska salongerna där kungar, kejsare och prinsar haft hov är blott fotografiska minnen.

På Turisthotellet, numera hotell Carl XII, luktar det inte längre fin damparfym i korridorerna. Nu hyr företag rum för sina arbetare och Edsborna lockas dit med pub, de som förr inte fick sätta sin fot där.

Bilresan till Ed tar idag sex timmar med rast. På 40 år har vägen blivit fem mil kortare från Stockholm. Man kör inte igenom utan förbi städerna. På 50-talet hade Dalsland de sämsta vägarna.

Skylten ”Välkommen på Dal” följdes av en dunk, när bilen tog mark på grusvägen. Sedan var det tvättbräda och tjälkott och backar fram till målet. Nu smeker asfalten förbi sjöar och dalgångar. Det är vackert Det är så innerligt vackert på Dal, ett Sverige i miniatyr.

Den som letar efter en vägskylt i Dalsland med ”Stockholm” på letar dock förgäves. Så mycket obygd är det fortfarande att huvudstadsbor får köra vilse.